

ПЕРАЙМЕНАВАННЯ АЙКОНІМЫ БЕЛАРУСІ І СПАСАБЫ ІХ ПЕРАДАЧЫ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ

Айконімы з'яўляюцца крыніцай самай разнастайнай інфармацыі, іх апелятывы ўказваюць на фізіка-геаграфічныя асаблівасці мясцовасці, заняткі і рамёствы тагачаснага насельніцтва. Назвы паселішчаў выступаюць своеасаблівымі помнікамі духоўнай культуры, «неад'емнай часткай фонавых ведаў носбітаў пэўнай мовы і культуры» [4, с. 84]. Перайменаванні айконімаў (дэнамінацыя) засведчаны ў кожны гістарычны перыяд: *Царград* → *Канстанцінопаль* → *Стамбул*, *Крутагор'е* → *Койданава* → *Дзяржынск*. Кожны новы перыяд грамадскага жыцця ўплывае на айканімію: узнікаюць новыя тапанімічныя мадэлі і тапаасновы. Кастрычніцкія падзеі 1917 г. абумовілі з'яўленне савецкай ідэалогіі, якая закранула ўсе сферы тагачаснага соцыуму. Гэта прывяло да масавых перайменаванняў назваў паселішчаў, іх у межах Беларусі выяўлена больш за 900 айканімічных адзінак. Найбольш частымі былі перайменаванні ў 20-я і 60-я гады ХХ стагоддзя, толькі ў 1964 г. адбылася змена намінацыі амаль 360 найменняў. На працэсы дэнамінацыі ў беларускай айканіміі звярталі ўвагу Я.Адамовіч, І.Капылоў, В.Лемцюгова, Л.Лыч, Г.Мезенка, Я.Рапановіч, А.Рогалеў, Г.Цыхун, В.Шур і іншыя.

Традыцыйныя тапонімы, апелятывы якіх сведчылі пра былыя рэаліі, змяшчалі інфармацыю пра заняткі, рамёствы і промыслы насельніцтва, формы землекарыстання, на думку тагачасных кіраўнікоў дзяржавы, не адпавядалі ідэалам тагачаснага грамадства і былі перайменаваны. Яны замяняліся на саветонімы-мемарыялы, якімі ўшаноўваліся палітычныя і дзяржаўныя дзеячы, адлюстроўваліся паняцці сацыялістычнай вытворчасці, сімвалы таго часу, новыя святы. Такія наватворы выступалі як знакі «ідэалагічнага маркіравання тапанімічнай прасторы» [3, с. 70]. Рашэнне аб перайменаванні, звычайна даведзенае «зверху», прымалася на мясцовым сходзе, а потым для зацвярджэння дасылалася ў Вярхоўны Савет БССР. Дэнамінацыя такіх адзінак адбывалася на рускай мове, без уліку міжнародных норм і стандартаў, таму пэўную цяжкасць выклікала іх перадача на беларускую мову.

Шматлікія онімы, якія матываваны рускамоўнымі апелятывамі-сімваламі, былі аформлены пры дапамозе беларускай транскрыпцыі: айконімы-неалагізмы *Барба́* (Ветк.), *Барэ́ц* (Гом.) – ад рускамоўнага апелятыва *борьба* (беларускі адпаведнік *барацьба*); найменні ад

апелятыва *рассвет* (беларускі адпаведнік *золак*): *Рассвѣт* (Рэч., Сен., Мсцісл., Чач., Акц., Сал.), *Рассвѣтная* (Клец., Б.-К.). Саветонімы ад назвы свята ўсіх працоўных (Першае Мая) таксама засведчаны ў запісах беларускай транскрыпцыяй: айконімы *Першамай* (Петр., Дзярж.), *Першамайск* (Сал., Драг., Докш., Гор., Лельч., Рэч., Лоеў.), *Першамайскі* (Кар., Ветк.), *Першамайская* (Верхн., Бяроз., Крыч., Лаг., Шчуч., Чашн.), *Першае Мая* (Рэч., Касц.).

Але наватворы ад сімвалічнай лексемы *звезда* ў роўнай ступені ўжываліся разам з яе беларускім адпаведнікам *зорка*: *Звезда* (Леп., Пух.), *Красная Звезда* (Касц.), *Чырвоная Зорка* (Клец., Бяр.), *Зорка* (Б.-К., Верхн., Шарк.). У перайменаваных айконімах таксама аднолькава частотнымі з'яўляюцца тапаасновы *пабеда* і *перамога*: *Пабеда* (Рас., Шум., Мсцісл., Навагр.), *Перамога* (Верхн., Асіп., Ветк., Кам.). У межах Гомельшчыны засведчаны найменні *Адраджэнне* (Жл.) і *Вазраждзэнне* (Б.-К.), якія матываваны апелятывам *адраджэнне* і яго рускамоўным адпаведнікам *возрождение*. Наватвор *Труд* (Карм.), што суадносіцца з рускамоўным апелятывам *труд* (беларускі адпаведнік *праца*), сустракаецца адзінкава, пры гэтым засведчаны айконімы *Працоўная* ў Аршанскім і Шчучынскім раёнах. Найменні ад рускамоўнай лексемы *знамя* (*Знамя* (Тал., Слуц., Добр.), *Знаменка* (Брэст., Асіп., Лаг., Жытк.), *Знаменская* (Круп.), *Краснае Знамя* (Красн.), *Чырвонае Знамя* (Б.-К.)) пераважаюць над айконімамі ад беларускамоўнага адпаведніка *сцяг*, якія засведчаны тройчы: *Сцяг* (Глус.), *Чырвоны Сцяг* (Рас., Добр.).

Найменні, матываваныя лексемай *акцябр*, назвай рэвалюцыйнай падзеі 1917 г., пераважна фіксуюцца ў рускамоўных формах: *Акцябр* (Лёзн., Сен., Леп., Сал., Лаг., Кобр., Рэч., Жлоб., Б.-К., Слуц., Жл.), *Акцябрына* (Бял.), *Акцяброва* (Карм.), *Акцябрск* (Кліч.), *Акцябрская* (Жлоб.). Адзначаецца, што інтэрнацыяналізм *октябрь* (рус.) у беларускай мове выклікае асацыяцыю з лексемай *кастрычнік*, таму адбылося не прамое запазычанне, а калькіраванне [2, с. 217]. У сувязі з гэтым у айканіміі савецкага перыяду для наватвораў павінна, напэўна, ужывацца тапааснова *кастрычнік*. Сярод перайменаванняў ад гэтай тапаасновы засведчаны толькі найменні *Кастрычнік* (Круп., Бар., Хойн., Бял.), *Кастрычніцкая* (Віл.), *Кастрычніцкі* (Петр.).

Наватворы ад фларыстычных апелятываў часткова былі перанесены з парушэннем норм беларускай мовы: наватвор *Сірэнеўка* (Драг.) ад рускамоўнай флоралексемы *сирень* (беларускі адпаведнік *бэз*), айконімы ад апелятыва *дуброва* (рус. *дубрава*) *Дубрава* (Раг.), *Чырвоная Дубрава* (Кап.).

У перайменаваных адзінках часткова засведчана неадпаведнасць правілам граматыкі беларускай мовы. У Маладзечанскім раёне быў

вядомы айконім *Зоранька*, які не адпавядае беларускім словаўтваральным айконімным мадэлям, як заўважыў Я.Адамовіч, у «беларускай літаратурнай мове ёсць *зорка*, *зара*, а не *зоранька*» [1, с. 191]. Такія найменні ўяўляюць нетыповыя мадэлі для беларускай айканімічнай сістэмы. Пры стварэнні наватвораў з фіналлю *-ічы* не адбываўся, як правіла, метанімічны перанос назвы мясцовасці па калектыву першапасяленцаў ці заснавальніка паселішча. Яны пабудаваны шляхам метафарызацыі лексемы, якая адлюстроўвала рэальную ці пажаданую прыкмету паселішча: *Дружбічы* (Чач.), *Бярозавічы* (Пін.), *Сасновічы* (Пін.). Перайменаваныя айконімы з пасесійнымі фармантамі *-ова/-ева*, *-іна/-ына* таксама ўтвораны шляхам метафарызацыі апелятываў-сімвалаў, флораапелятываў: *Акцябрóва* (Карм.), *Вішнева* (Смарг.), *Рошчына* (Сен., Раг.). Традыцыйныя ж найменні з фіналямі *-ова/-ева*, *-іна/-ына* сведчаць пра прыналежнасць пэўнай асобе.

Наватворы на *-аўка/-оўка/-еўка* таксама былі адапелятыўнага паходжання, яны не адлюстроўваць у пераважнай большасці пэўныя прыкметы паселішча: *Рабі́наўка* (Пол.), *Гру́шаўка* (Маст., Кам., Пол.), *Малі́наўка* (Гар., Докш., Драг., Глыб., Нясв.). Нетыповым для беларускай айканімічнай сістэмы з’яўляецца ўтварэнне *Майск* (Круп., Бял.) ад апелятыва-сімвала *май* і фіналі *-ск*, якая традыцыйна ўжывалася для адгідронімічных найменняў.

Саветонімы-перайменаванні, матываваныя апелятывамі-сімваламі і геартонімамі, дубліравалі шматлікія новыя айконімы (некаторыя з іх з цягам часу зніклі з ужытку): *Зара́* (Чач., Б.-К., Ветк.), *Но́вае Жыццё́* (Асіп., Бял., Красн., Ветк., Гом., Добр., Хоц.), *Васход́* (Чач., Слаўг., Жлоб.), *Камсамóлец* (Сал., Мін., Уздз.), *Рассвѣ́т* (Добр., Чав., Клец.), *Прагрэ́с* (Чач., Бабр., Лоеў., Маз., Бабр.), *Дру́жба* (Раг., Хоц., Кобр.), *Пралета́рый* (Бых., Дзярж., Б.-К., Гом., Касц., Кругл., Слуц.), *Кастры́чнік* (Светл., Жлоб., Асіп., Глус., Слуц.), *Акця́бр* (Лаг., Чач., Бабр., Красн., Чэр., Слуц.), *Ма́йскі* (Браг., Добр., Крыч., Чэр.), *Мі́рны* (Ушац., Бар., Маг.), *Пабе́да* (Чэр., Пух., Б.-К., Ветк., Гом., Раг., Касц., Крыч., Чав., Уздз.), *Перамо́га* (Кам., Кліч., Красн., Бял., Маг.), *Пе́ршае Ма́я* (Гродз., Бых., Чэрв., Чашн., Ветк., Стол., Б.-К., Жлоб., Хойн., Чач.), *Юбіле́йны* (Бабр., Шклоў., Пруж., Мін.) і інш. Гэта прывяло да вялікай частотнасці такіх найменняў у межах суседніх раёнаў, такія айконімы лакалізуецца пераважна ў цэнтральнай частцы Гомельшчыны, паўднёвых раёнах Віцебшчыны, спарадычна на Міншчыне і Магілёўшчыне, адзінкава – у Брэсцкай і Гродзенскай абласцях.

Такім чынам, каля 14 % перайменаваных айконімаў Беларусі XX стагоддзя ўтворана ад рускамоўных апелятываў. Пры іх перадачы на беларускую мову склалася двухназоўе такіх найменняў, пры гэтым адна і тая ж тапааснова па-рознаму засведчана ў айканіміі краіны (*Акцябр*, *Кастрычнік*). Часткова засведчана неадпаведнасць правілам граматыкі беларускай мовы (*Зоранька*), а таксама нетыповыя для традыцыйнай айканімічнай сістэмы спалучэнні фармантаў і апелятываў (*Дружбічы*).

Літаратура

1. *Адамовіч Я.М.* Берагчы тапанімію роднага краю // Пытанні беларускай тапаніміі. Матэр. Першай бел. тапан. канф. (Мінск, 1-3 снежня 1967 г.) / пад рэд. М.В. Бірылы [і інш.]. Мінск, 1970. С. 189-197.
2. *Баханькоў А.Я.* Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд. Мінск, 1982. 227 с.
3. *Калиновська О.В.* Специфіка конотативних значень на позначення просторових понять в українському політичному дискурсі XX століття // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Том 60, Філологічні науки. 2006. С. 66-71.
4. *Томахин Г.Д.* Топонимы как реалии языка и культуры (на материале географических названий США) // Вопросы языкознания. 1984. № 4. С. 84-90